

Anna Chorążewska¹

**Konstytucyjne prawa osobiste i majątkowe twórców nauki
de lege lata i *de lege ferenda*. Zagadnienia konstrukcyjne
w kontekście uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka²**

Słowa kluczowe: prawa człowieka, własność intelektualna, dobra niematerialne, prawa osobiste i majątkowe twórców nauki, wolność badań naukowych

Keywords: human rights, intellectual property, moral and material rights of creators of science, the intangible goods, constitutional freedom of scientific research

Streszczenie

Artykuł poświęcony jest analizie relacji między prawem własności intelektualnej a prawami człowieka z punktu widzenia wymogu ochrony interesów osobistych i majątkowych twórców dóbr niematerialnych. Celem pracy jest ustalenie czy do katalogu praw człowieka należy prawo podmiotowe twórców dóbr niematerialnych do ochrony ich praw osobistych i materialnych do wytworów ich intelektu oraz zrekonstruowanie treści tego prawa. Rozważania są prowadzone z perspektywy regulacji krajowego i uniwersalnego systemu ochrony praw człowieka oraz wymogu prawnego udzielenia odpowiedniej ochrony twórcom Nauki. W konkluzjach pracy wykazano, że do katalogu praw człowie-

¹ ORCID ID: 0000-0003-2917-3119, doktor habilitowany, Zespół ds. polskiego prawa konstytucyjnego na tle porównawczym, Instytut Nauk Prawnych, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Śląski w Katowicach. E-mail: anna.chorazewska@us.edu.pl.

² Artykuł jest zmodyfikowaną wersją referatu przygotowanego na XXIV Seminarium Badaczy Prawa Konstytucyjnego nt.: Państwo prawa w kryzysie – interdyscyplinarne refleksje o stanie polskiej demokracji, które miało miejsce 28–30 września 2021 r. w Brennej. Działania badawcze wsparte ze środków przyznanych w ramach programu Inicjatywa Doskonałości Badawczej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

ka należy prawo podmiotowe twórców dóbr niematerialnych do ochrony ich interesów osobistych i materialnych oraz zrekonstruowano jego treść.

Abstract

The Constitutional Moral and Material Rights of Creators of Science *de lege lata* and *de lege ferenda*. Structural Issues in the Context of a Universal System of Protecting Human Rights

This paper focuses on analysing the relationship between intellectual property law and human rights in point of view protecting the moral and material interests of the creators of intangible goods. The paper aims to determine whether the catalogue of human rights includes the subjective right of the creators of intangible goods to protect their personal and material rights to the fruits of their intellectual work and reconstruct the content of this right. The considerations are carried out from the background of the Polish and universal system of protecting human rights and the legal requirement to provide adequate protection to the creators of Science. The paper concludes that the catalogue of human rights includes the subjective right of the creators of intangible goods to protect their moral and material interests and reconstruct the content of that right.

✱

W ostatnim czasie niezwykle aktualna stała się problematyka wzajemnych relacji między prawami człowieka a prawem własności intelektualnej oraz ochrony praw osobistych i majątkowych twórców nauki³ do owoców ich działalności badawczej. Konstytucja RP, gwarantując jednostce wolność prowadzenia badań i ogłaszania ich wyników (art. 73), zupełnie pomija kwestie ochrony praw twórcy. Podstaw prawnych do ich ochrony poszukiwać należy w innych przepisach konstytucyjnych oraz wiążących nasz kraj regulacjach o prawach człowieka⁴. Zagadnienie ochrony praw twórców aktualizuje się z uwagi na rewolucyjne zmiany, jakie nastąpiły w prowadzeniu badań naukowych w XXI w., zwłaszcza w obszarze nauk ścisłych, przyrodniczych i technicznych. Proble-

³ Termin zaproponowany przez C. Ingleby, *Creators of Science*, „Nature” 1871, nr 5, s. 62.

⁴ M. Jabłoński, *Wolności z art. 73 Konstytucji RP*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 554.

my stawiane Nauce do rozwiązania, postęp technologiczny, zjawisko data-driven science, a także uwarunkowania finansowe czy polityki naukowe państw w kontekście standardów wyznaczanych przez USA, czy presja wywierana przez prężnie rozwijające się tak gospodarczo, jak i naukowo Chiny, istotnie wpływają na kierunki i stosowaną metodologię badań. W konsekwencji tych przemian już w latach osiemdziesiątych minionego wieku, pytania i podejścia badawcze stały się bardziej skomplikowane, wzrosła potrzeba zaangażowania w wręcz transdyscyplinarne projekty naukowe, które realizowane są przez interdyscyplinarne zespoły badaczy i personel wsparcia technicznego. Wyniki takich badań ogłasza się w wieloautorskich pracach czy projektach wynalazczych⁵. Udział badacza w takim projekcie i owoce jego działalności badawczej mogą przybrać różną postać. Może on polegać na postawieniu idei czy tezy badawczej, dokonaniu odkrycia naukowego czy ustaleniu prawdy naukowej, pozyskaniu w procesie pomiarowym z użyciem aparatury badawczej danych eksperymentalnych, czy też wyznaczeniu zasad, metod i technik (czyli zaprojektowaniu procesu badawczego). Owe czynności i ich owoce nie wykazują zdolności do wyrażenia w formie właściwej dla nazwanych w prawie kategorii dóbr niematerialnych, a zatem nie podlegają ochronie z prawa autorskiego czy z prawa wynalazczego. W świetle art. 1 prawa autorskiego⁶ ochronę może uzyskać wyłącznie twórca samodzielniego utworu naukowego lub autor dzieła wkładowego do wieloautorskiej publikacji, które powstało w akcie ściśle twórczym. Wkład badania powinien wykazywać zindywidualizowany charakter i zostać ustalony w jakiegokolwiek postaci, chociażby nietrwałej jednakże na tyle stabilnej, aby możliwa była jego percepcja przez inne osoby niż sam twórca⁷. Ochroną autorskoprawną objęty jest wyłącznie sposób wyrażenia; ustawa *expressis verbis* wyłącza z tej ochrony odkrycia, idee, procedury, metody i zasady działania oraz koncepcje matematyczne⁸. Samo-

⁵ M.T. Greene, *The demise of the lone author*, „Nature” 2007, vol. 450, nr 7173, s. 1165; G.L. Kiser, *No more first authors, no more last authors*, „Nature” 2018, nr 561, s. 435.

⁶ Ustawa z 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (t.j. Dz.U. 2021, poz. 1062).

⁷ D. Flisak, *Komentarz do art. 1*, [w:] *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz LEX*, red. M. Bukowski, D. Flisak, Warszawa 2014; Wyrok SN z 25 kwietnia 1973 r., sygn. akt I CR 91/73, OSNCP 1974, nr 3, poz. 50.

⁸ Art. 1 ust. 2¹.

dzielny, istotny, oryginalny i twórczy wkład w badania naukowe nie zawsze spełnia zatem przesłanki do uzyskania ochrony prawnej z prawa autorskiego.

Problem braku odpowiednich gwarancji dla praw twórców oraz zasadność ich roszczeń o ochronę prawną dostrzeżono w piśmiennictwie z zakresu prawa własności intelektualnej⁹. Szukając rozwiązania tego problemu, akcentowano, że w zależności od formy wyrażenia rezultatu badań, uczoney może uzyskać ochronę z ustawy prawnoautorskiej lub z przepisów art. 23 i art. 24 k.c., kwalifikujących do kręgu powszechnych dóbr osobistych człowieka wszelką jego twórczość naukową, wynalazczą i racjonalizatorską¹⁰. Idee i rozwiązania, pomimo że nie podlegają ochronie z prawa autorskiego, mogą być zatem chronione na zasadach ogólnych prawa cywilnego¹¹. Jednocześnie dostrzeżono, że nie zawsze te podstawy prawne udzielą gwarancji praw twórcy, a to z tego względu, że „art. 23 k.c. nie używa pojęcia »twórczość« w znaczeniu potocznym, według którego twórczością jest efekt określonej działalności intelektualnej człowieka, a także całość dorobku oraz proces twórczy. [...] Nie można również uznać, aby sama tylko techniczna strona przedstawienia wyników dokonanych pomiarów stanowiła »twórczość naukową« podlegającą ochronie przewidzianej w art. 23 k.c. bez podania metod badawczych”, a poza tym „nawet twórczy wkład osoby biorącej udział w eksperymencie mającym ustalić przyczyny pożaru, w rezultacie czego przedstawiła ona w tabeli i na wykresie wynik przeprowadzanych przez siebie pomiarów, nie korzysta z autorskoprawnej ochrony, ponieważ wkład ten w ostatecznej wersji opracowania tego eksperymentu traci cechy indywidualnego i samoistnego dzieła”¹².

Ochrona prawna, jakiej udzielają twórcom ogólne zasady prawa cywilnego czy prawo autorskie, wykazuje zatem istotne braki. W efekcie szereg działań godzących w słuszne interesy uczonych nie tylko nie spotyka się ze stosowaną represją, ale może uchodzić nawet za powszechnie dopuszczalne. Konieczne staje się podjęcie studiów nad wskazaniem podstaw praw-

⁹ A. Kopff, *Dzieło sztuk plastycznych i jego twórca w świetle przepisów prawa autorskiego*, Kraków 1961, s. 65–66.

¹⁰ R. Markiewicz, *Ochrona prac naukowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1990, z. 55, s. 95–105.

¹¹ Wyrok SN z 8 lutego 1978 r., sygn. akt II CR 515/77, OSPiKA 1979, nr 3, poz. 52.

¹² Wyrok SA w Warszawie z 29 marca 1994 r., sygn. akt I ACr 104/96 (niepubl.), za: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. J. Barta, R. Markiewicz, Warszawa 2011, s. 36–37.

nych gwarancji prawom twórców dóbr niematerialnych, które zapewnią im ekwiwalentną do tej z prawa autorskiego i ogólnych reguł prawa cywilnego ochronę prawną rezultatów ich twórczości i to niezależnie od formy ich wyrażenia. I tak przedmiotem rozważań staną się kwestie terminologiczne oraz stosunek prawa własności intelektualnej do krajowego i uniwersalnego systemu praw człowieka.

Zbiór wartości określanych mianem dóbr osobistych człowieka i refleksowo prawami osobistymi na dobrach niematerialnych należy do dziedziny prawa cywilnego. Pojęcia tego jednak nie zdefiniowano. Prawodawca zdecydował się jedynie na usankcjonowanie w art. 23 k.c. samego pojęcia wraz ze wskazaniem egzemplifikacji tych dóbr, uzupełnianej przepisami konstytucyjnymi np. w art. 38, 41 ust. 1 zd. 1, 47, 49 czy 73. Zadanie skonstruowania definicji tej kategorii pojęciowej, powierzono zatem nauce prawa i judykaturze. Reasumując poczynione w tej mierze wysiłki można ustalić, iż „dobra osobiste” to niemajątkowe wartości ściśle powiązane z osobowością człowieka, które wyrażają się w fizycznej i psychicznej integralności istoty ludzkiej oraz we wszelkich przejawach jej twórczej działalności. Odpowiednio w oparciu o zobiektywizowane lub zrelatywizowane mierniki natury jurydycznej, etycznej czy obyczajowej zostały one następnie powszechnie uznawane w danym społeczeństwie. Konsekwencją tego jest przyznanie jednostce praw podmiotowych, których treść zawiera katalog uprawnień chroniących ją przed cudzym działaniem zagrażającym lub naruszającym jej dobra osobiste (np. art. 24 k.c.). W piśmiennictwie akcentuje się przy tym, że przy wyróżnianiu poszczególnych kategorii dóbr, jak i przy ocenie, czy w konkretnym przypadku doszło do naruszenia określonego dobra i chroniącego je prawa podmiotowego, decydujące są kryteria obiektywne. Nie podlega przy tym kwestii, że wszelkie konstrukcje prawne dóbr i praw osobistych znajdują swe źródło w konstytucyjnej przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka (art. 30)¹³. Ta jedynie zadekretowana w konstytucji, wywodząca się z prawa naturalnego kategoria, bowiem integruje we „wszelkie wartości niematerialne związane z osobowością i niepowtarzalnością każdej jednostki”¹⁴.

¹³ Por. K. Czub, *Prawa osobiste twórców dóbr niematerialnych. Zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2011, s. 26–29, 32–47 i cyt. tam lit.

¹⁴ M. Safjan, *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, z. 1, s. 226–227.

Za protoplastę wszelkich jurydycznych konstrukcji ochrony dóbr osobistych uznaje się system prawa autorskiego. Może on zatem stanowić wzorzec i zwornik struktur prawnych służących udzieleniu gwarancji osobistym (niemajątkowym) i majątkowym interesom twórców dóbr niematerialnych, w tym twórców nauki¹⁵. Nawiązując do ustaleń poczynionych w odniesieniu do utworu i prawa autorskiego, „dobro intelektualne (niematerialne)” można charakteryzować jako kreacyjny, subiektywnie nowy, oryginalny (a zatem niebanalny i nierutynowy) wytwór ludzkiego intelektu, które wykazuje cechy wywołane niepowtarzalną osobowością swego twórcy i niewątpliwie przybrałoby inną postać, gdyby stworzył je ktoś inny¹⁶. Owe dobro może, ale nie musi wykazywać zdolność do ustalenia jako utwór z prawa autorskiego lub przedmiot ochrony z prawa własności przemysłowej. Brak spełnienia tych przesłanek, nie może jednak pozbawiać tego wytworu ludzkiego intelektu cech konstytutywnych właściwych dla dobra intelektualnego i refleksowo wykluczać zaistnienie odnośnego doń prawa podmiotowego służącego ochronie praw jego twórcy. Mianowicie, zgodnie ze sformułowaną pod koniec XIX w. przez J. Kohlera i powszechnie dziś uznanej teorii praw na dobrach niematerialnych¹⁷, z faktu zaistnienia w obrocie prawnym konkretnego dobra intelektualnego, charakteryzującego się samoistnym, a zatem poza człowiekiem bytem¹⁸, rodzi się prawo podmiotowe, na którego treść składają się służące twórcy uprawnienia o dwojakiej naturze: majątkowej i niemajątkowej. Prawa na dobrach niematerialnych *sensu stricto* mają charakter majątkowy, są bezwzględne i wyrażają się w wyłącznym prawie do rozporządzania i korzystania z przedmiotu tego prawa. Obok tych praw i niezależnie od nich ogólne reguły prawa cywilnego, a także szczególne ustawy jak np. prawo autorskie ustanawiają o charakterze niemajątkowym prawo do ochrony dóbr osobistych bezpośrednio związanych i wynikających z zaistnienia w obrocie prawnym wartości intelektualnej, której

¹⁵ Tak. K. Czub, *op.cit.*, s. 52.

¹⁶ Wyrok SN z 5 lipca 2002 r., sygn. akt III CKN 1096/00, Lex 81369; J. Barta, R. Markiewicz, *Komentarz do art. 1 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, [w:] *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. J. Barta, R. Markiewicz, Warszawa 2011, s. 22 i n.

¹⁷ J. Sieńczyło-Chłabicz, J. Banasiuk, *Czas ochrony autorskich praw majątkowych do utworu jako przedmiotu prawa autorskiego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, z. 7, s. 103–105.

¹⁸ J. Preussner-Zamorska, *Prawo do autorstwa wynalazku*, Warszawa 1974, s. 22.

desygnatem jest owo dobro¹⁹. Za przedmiot ochrony z tych praw w odwołaniu do wzorców z art. 23 k.c. oraz art. 16 prawa autorskiego można wskazać nieograniczoną w czasie i niepodlegającą zrzeczeniu się lub zbyciu więź uczuciową twórcy ze stworzoną przezeń wartością intelektualną. Owa więź stanowi emanację osobowości twórcy, jego godności oraz indywidualnego stosunku do rezultatu działalności twórczej, a za jej prężródło uznać należy przyrodzoną i niezbywalną godność człowieka. Treść uprawnień z omawianych tu praw zaś wyraża się w prawie twórcy do oznaczenia autorstwa stworzonego przezeń dobra intelektualnego oraz wiążącym wymogu rzetelnego jego eksploataowania, a zatem w granicach wyznaczonych przez prawo (np. na prawach cytatu) lub za zgodą twórcy i z poszanowania nadanej mu przezeń formy i treści²⁰.

Tak rozumiane dobra intelektualne należą do katalogu praw człowieka, kwalifikowanego jako zespół służących każdemu człowiekowi – bez względu na rasę, kolor skóry, płeć czy inne niedozwolone cechy różnicujące – praw podmiotowych w relacjach z innymi ludźmi oraz władzą publiczną. Składająca się nań lista uprawnień cechuje uniwersalizm, niezbywalność i niepodzielność oraz prawnonaturalne pochodzenie. Zwornikiem koncepcji praw człowieka jest bowiem konstrukcja przyrodzonej i niezbywalnej godności człowieka rozumiana jednocześnie jako wartość i norma prawna. W pierwszym ujęciu godność ludzka stanowi centralną o suprakonstytucyjnym (prawnonaturalnym) statusie wartość konstytucyjną, wyrażoną w ustawie zasadniczej jako norma podstawowa (*Grundnorm*) dla całego porządku konstytucyjnego w sensie logicznym, ontologicznym i hermeneutycznym, a w drugim – wyraża zarówno źródło wszystkich zadekretowanych w prawie wolności i praw jednostki, jak i prawo podmiotowe człowieka do poszanowania jego godności, a zatem jego podmiotowości (autonomii) i wolności w aspekcie tak pozytywnym, jak i negatywnym²¹.

¹⁹ A. Kopff, *Prawo cywilne a prawo dóbr niematerialnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1975, z. 5, s. 15–16; M. Pyziak-Szafnicka, *Prawo podmiotowe*, [w:] *Prawo cywilne – część ogólna*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 719–720.

²⁰ Por. K. Czub, *op.cit.*, s. 52–53.

²¹ M. Granat, *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 8, s. 3–22; F.J. Mazurek, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001.

Pojęcie „własność intelektualna” zdefiniowana została w art. 2 pkt viii Konwencji o ustanowieniu Światowej Organizacji Własności Intelektualnej²² (dalej KoUŚOWI) jako „prawa odnoszące się do: dzieł literackich, artystycznych i naukowych; artystycznych wykonań, fonogramów, nadań programów radiowych i telewizyjnych; wynalazków we wszelkich dziedzinach działalności ludzkiej; odkryć naukowych; wzorów przemysłowych; znaków towarowych i usługowych, nazw i oznaczeń handlowych; ochrony przed nieuczciwą konkurencją, jak również wszystkie inne prawa wypływające z działalności intelektualnej w dziedzinie przemysłowej, naukowej, literackiej i artystycznej”. Wykładnia językowa i celowościowa tej normy prowadzi do wniosku, że zawarty w niej katalog dóbr niematerialnych ma charakter przykładowy, a jej *ratio legis* wyraża się w stworzeniu podstaw do wyinterpretowania definicji prawa dóbr intelektualnych. Na tle cytowanej normy można przyjąć, że owe prawa stanowią zespół praw podmiotowych powstających z jakiegokolwiek zrealizowanej w obszarze przemysłu, nauki czy sztuki działalności intelektualnej człowieka, a których przedmiotem jest ochrona interesów praw twórcy do wytworu jego intelektu i to niezależnie od jego postaci. W konsekwencji, jeśli tylko produkt ludzkiej myśli, powstał w akcie ściśle twórczym, posiada zindywidualizowany i oryginalny charakter oraz istnieje samoistnie, niezależnie o swego autora, wykazując zdolność do percypowania przez inne osoby niż sam twórca, podlega ochronie z prawa własności intelektualnej. O takiej kwalifikacji wytworu ludzkiego intelektu nie decyduje przy tym to, czy powstał on w wyniku zaplanowanych i z góry zamierzonych działań, czy też zupełnie przypadkowo. Z perspektywy praw podmiotowych twórców nauki tak definiowane dobro niematerialne udziela im ochrony nie tylko w zakresie stworzonych utworów naukowych i dzieł wkładowych do publikacji wieloautorskich, ale również w odniesieniu do wszelkich ustaleń naukowych niezależnie od formy ich wyrażenia, w tym do idei, teorii, hipotez, koncepcji i odkryć (prawd, faktów) naukowych oraz metod i zasad działania, którym ochrony prawnej odmawia się z art. 1 ust. 2¹ prawa autorskiego czy art. 23 k.c.

Konstruuąc o charakterze bezwzględnie wiążącym zasadę gwarancji praw osobistych i majątkowych twórców dóbr niematerialnych, konieczne jest wska-

²² Dz.U. 1975, Nr 9 poz. 49; sporządzona w Sztokholmie 14 lipca 1967 r. i poprawiona 28 września 1979 r.

zanie ustrojowych podstaw do jej obowiązywania. Poszukiwać ich należy w ustawie zasadniczej oraz filarach uniwersalnego system ochrony praw człowieka. Wspólną kategorią pojęciową, spajającą krajowy i uniwersalny system ochrony praw człowieka w sferze dóbr intelektualnych jednostki są terminy „własność” i „godność człowieka”. Analizując ich znaczenie dla skonstruowania zasady ochrony wszelkich przejawów własności intelektualnej człowieka za niesporne należy uznać dwie okoliczności. Po pierwsze, prawa majątkowe jednostki na dobrach niematerialnych, tworzące treść praw własności intelektualnej oraz pojęcie własność intelektualna w ujęciu szerokiej definicji z art. 2 pkt viii KoUŚOWI, mieszczą się w kategorii „własność” z art. 64 i art. 21 Konstytucji RP oraz z art. 17 Powszechniej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r. Po drugie, źródeł ochrony własności intelektualnej w aspekcie gwarancji dla praw osobistych twórców do wytworów ich intelektu, należy poszukiwać w kategorii „godność człowieka” z art. 30 Konstytucji RP oraz z art. 1 Powszechniej Deklaracji Praw Człowieka z 1948 r.

W odniesieniu do pierwszej kwestii za przeważający należy uznać pogląd, iż w ujęciu konstytucyjnym własność jest kategorią ekonomiczną, stanowiącą synonim całokształtu praw majątkowych jednostki. Utożsamianie pojęcia „własność” z terminem „mienie” ma zaś wynikać, po pierwsze, z ustrojowego i gwarancyjnego znaczenia przepisów konstytucyjnych, a po drugie – z ujęcia normatywnego art. 1 Protokołu nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności²³, traktującego „własności” i „mienia” jako pojęcia wymienne. Jednocześnie z art. 64 ust. 1 i 2 konstytucyjną ochroną *expressis verbis* objęta jest nie tylko własność, która może być interpretowana w sposób ścisły i ograniczony do cywilistycznego ujęcia tego terminu, ale także „inne prawa majątkowe”. To ostatnie pojęcie niewątpliwie posiada autonomiczny charakter i wyraża się w przyznaniu jednostce praw podmiotowych w sferze ochrony wszelkich jej interesów materialnych²⁴. Z tych względów na ustawodawcy zwykłym spoczywa obowiązek z jednej strony usankcjonowania przepisów i procedur udzielających im ochrony prawnej, a z drugiej – powstrzymania się od ustanawiania regulacji, które owe prawa mogłyby po-

²³ Dz.U. 1995, Nr 36, poz. 175/1.

²⁴ Na taką podstawę ochrony własności intelektualnej wskazuje T. Dybowski, *Ochrona własności na tle konstytucyjnej koncepcji źródeł prawa w orzecznictwie TK*, [w:] Trybunał Konstytucyjny. Księga X-lecia, red. F. Rymarz, A. Jankiewicz, Warszawa 2001, s. 111–112.

zbawić ochrony prawnej lub ją ograniczyć²⁵. Przyjąć zatem należy, że w ujęciu konstytucyjnym „własność” jest pojęciem autonomicznym i swym zakresem obejmuje nie tylko własność w ujęciu cywilistycznym, ale również własność intelektualną oraz prawa majątkowe, które nie są kwalifikowane przez prawo cywilne jako własność, np. własność przemysłowa²⁶. W konsekwencji istnienie konstytucyjnych gwarancji praw majątkowych twórców dóbr niematerialnych, jako treści prawa własności intelektualnej, nie może być przedmiotem sporu, a jedynie to, czy ich podstaw dostarcza bezpośrednio termin „własność”, czy też „inne prawa majątkowe” z art. 64 ust. 1 i 2.

Z kolei źródeł ochrony praw osobistych twórców dóbr niematerialnych poszukiwać należy w godności człowieka. Mianowicie rozumiana jako wartość i norma prawna, wyraża również prawo podmiotowe²⁷, definiujące pozycję jednostki w społeczeństwie, jak i sposób postępowania organów państwa w razie naruszenia tego prawa. Z tej perspektywy człowiek jest postrzegany jako istota wolna, autonomiczna i zdolna do samorozwoju. W ujęciu cywilistycznym zaś dobra osobiste człowieka traktowane są jako kategoria obejmująca sferę fizycznej i psychicznej integralności jednostki, wyrażającej się w jej indywidualności, *expressis verbis* godności i pozycji w społeczeństwie, ale także w zdolności do samorealizacji osoby ludzkiej. Taka charakterystyka człowieka ma być też nieodłącznie związana z istotą człowieczeństwa, i to bez względu na jego stan psychiczny i stopień wrażliwości. Tak rozumiane dobra osobiste należą zaś mają do kategorii dóbr niemajątkowych²⁸. Ta analiza prowadzi do wniosku, że podstawą do usankcjonowania poszczególnych kategorii dóbr osobistych w aktach niższego rzędu (ich jedynie dekretowania z uwagi na prawnonaturalny charakter godności) oraz źródłem praw chroniących te dobra jest Konstytucja RP. Katalog tych dóbr, bowiem stanowi emanację praw i wartości w niej wyrażonych i urzeczywistnia godność człowieka (art. 30), której ochrona jako prawa podmiotowego posiada walor bezwzględny.

Uniwersalny system ochrony praw człowieka dostarcza o analogicznej treści podstaw prawnych do uznania za obowiązującą zasadę gwarancji praw

²⁵ Por. Wyrok TK z 13 kwietnia 1999 r., sygn. akt K 36/98, OTK 1999, nr 3, poz. 40.

²⁶ L. Garlicki, *Komentarz do art. 64 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Komentarz*, t. III, red. L. Garlicki, Warszawa 2003, s. 8–9.

²⁷ M. Granat, *op.cit.*, s. 3–22.

²⁸ Z. Radwański, A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2015, s. 157, 158.

osobistych i majątkowych twórców dóbr niematerialnych. Odnaleźć je można w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka²⁹ z 1948 r. W wielu miejscach, w tym w art. 1 wyraża ona regułę ochrony godności człowieka, rozumianej również jako prawo podmiotowe, a jej art. 17 stanowi: „każdy człowiek, zarówno sam, jak i wspólnie z innymi, ma prawo do posiadania własności”, „nikt nie może być arbitralnie pozbawiony swojej własności.” Następnie w art. 27 ust. 2 *expressis verbis* sankcjonuje zasadę ochrony praw osobistych i majątkowych twórców dóbr niematerialnych, stanowiąc: „każdy człowiek ma prawo do ochrony moralnych i materialnych korzyści wynikających z jakiegokolwiek jego działalności naukowej, literackiej lub artystycznej”.

Konkludując krajowy i uniwersalny system ochrony praw człowieka dostarcza podstaw do wyinterpretowania z ich regulacji zasady ochrony praw osobistych i majątkowych dóbr intelektualnych. Na prawodawcy ciąży zatem obowiązek usankcjonowania efektywnych przepisów i procedur gwarantujących twórcom prawa autorskie do rezultatów jego działalności intelektualnej i to niezależnie od formy ich wyrażenia, a także powstrzymywania się od stanowienia przepisów, które uniemożliwiałyby udzielenie takiej ochrony.

W obszarze twórczości naukowej w prawie usankcjonowano regulacje chroniące prawa autorów utworów naukowych oraz projektów wynalazczych czy innych dóbr intelektualnych z prawa własności przemysłowej, a także z art. 23 k.c. chroniona jest twórczość naukowa rozumiana jako całościowy kształt osiągnięć badawczych człowieka. Niemniej, jeśli owoc pracy twórcy nauki nie przybierze postaci jednego z powyżej wskazanej kategorii dóbr, nie uzyska on ochrony prawnej. Naruszony jest tym samym konstytucyjny wymóg zapewnienia na równych zasadach ochrony prawnej każdemu twórcy nauki. Twórcy w rozumieniu prawa autorskiego, prawa własności przemysłowej i ogólnych reguł prawa cywilnego, otrzymają należne im gwarancje praw własności intelektualnej, a pozostali są ich zupełnie pozbawieni. Konieczne jest zatem podjęcie przez prawodawcę działań na rzecz usankcjonowania w tym obszarze ekwiwalentnych przepisów i procedur służących ochronie praw twórców nauki. Dodać należy, że stworzona w tym zakresie subsydiarna ochrona przewidziana

²⁹ Dziś nie podlega wątpliwości, że Deklaracja stanowi akt wiążący prawnie. Normy w niej zawarte uznaje się bowiem za składnik międzynarodowego prawa zwyczajowego, a ich moc wiążąca nie jest kwestionowana. W. Brzozowski, *Uniwersalny system ochrony praw człowieka*, [w:] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Warszawa 2019, s. 107.

na w prawie o szkolnictwie wyższym i nauce³⁰ (odpowiedzialność dyscyplinarna w związku naruszeniem cudzych praw autorskich lub praw pokrewnych w sposób inny niż określony w pkt 1–3 art. 287 ust. 2) jest nieefektywna i niewystarczająca. Wydaje się przy tym, że wymagana w obowiązującym prawie zmiana, nie nastąpi bez odpowiedniego impulsu ze strony ustrojodawcy. Jako postulat *de lege fundamentalis ferenda* można zgłosić potrzebę konstytucjonalizacji praw podmiotowych twórców nauki oraz innych dóbr niematerialnych do ochrony interesów wynikających z jakiegokolwiek działalności twórczej. Mogłoby to nastąpić w wyniku uzupełnienia treści art. 73 Konstytucji RP o normę sankcjonującą takie prawo jednostki. Analizowany przepis składałby się wówczas z dwóch ustępów, pierwszego o dotychczasowej treści, formułującego wolność twórczą jednostki i drugiego o brzmieniu: Każdemu zapewnia się prawo do ochrony osobistych i materialnych korzyści wynikających z jakiegokolwiek jego działalności artystycznej, literackiej, naukowej lub edukacyjnej. Własność intelektualna twórców dóbr niematerialnych podlega równej dla wszystkich ochronie prawnej.

Literatura

- Brzozowski W., Krzywoń A., Wiącek M., *Prawa człowieka*, Warszawa 2019.
- Czub K., *Prawa osobiste twórców dóbr niematerialnych. Zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2011.
- Dybowski T., *Ochrona własności na tle konstytucyjnej koncepcji źródeł prawa w orzecznictwie TK*, [w:] *Trybunał Konstytucyjny. Księga X-lecia*, red. F. Rymarz, A. Jankiewicz, Warszawa 2001.
- Flisak D., *Komentarz do art. 1*, [w:] *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz LEX*, red. M. Bukowski, D. Flisak, Warszawa 2014.
- Garlicki L., *Komentarz do art. 64 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku. Komentarz*, t. III, red. L. Garlicki, Warszawa 2003.
- Granat M., *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna*, „Państwo i Prawo” 2014, nr 8.
- Greene M.T., *The demise of the lone author*, „Nature” 2007, vol. 450, nr 7173.
- Ingleby C., *Creators of Science*, „Nature” 1871, nr 5.

³⁰ Ustawa z 20 lipca 2018 r. prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Dz.U. poz. 1668 ze zm.).

- Jabłoński M., *Wolności z art. 73 Konstytucji RP*, [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002.
- Kiser G.L., No more first authors, no more last authors, „Nature” 2018, nr 561.
- Kopff A., *Dzieło sztuk plastycznych i jego twórca w świetle przepisów prawa autorskiego*, Kraków 1961.
- Kopff A., *Prawo cywilne a prawo dóbr niematerialnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1975, z. 5.
- Markiewicz R., *Ochrona prac naukowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 1990, z. 55.
- Mazurek F.J., *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001.
- Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. J. Barta, R. Markiewicz, Warszawa 2011.
- Preussner-Zamorska J., *Prawo do autorstwa wynalazku*, Warszawa 1974.
- Pyziak-Szafnicka M., *Prawo podmiotowe*, [w:] *Prawo cywilne – część ogólna*, t. 1, red. M. Safjan, Warszawa 2007.
- Radwański Z., A. Olejniczak, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2015.
- Safjan M., *Refleksje wokół konstytucyjnych uwarunkowań rozwoju ochrony dóbr osobistych*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2002, z. 1.
- Sieńczyło-Chlabicz J., Banasiuk J., *Czas ochrony autorskich praw majątkowych do utworu jako przedmiotu prawa autorskiego*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, z. 7.